

УДК 330.101.5:336.11

Решетило В.П.

ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ФІНАНСОВИХ КОНЦЕПЦІЙ

Досліджується формування фінансових інститутів у процесі реалізації фінансових концепцій. Доводиться, що становлення фінансових інститутів в Україні неможливе без формування фінансових концепцій, які повинні адекватно відображати реалії економіки.

The formation of in the process of realization of is investigated. It is proved that the formation of financial institutions in Ukraine is impossible without the formation of financial concepts which should adequately reflect the reality of the economy.

Аналіз розвитку країн з перехідною економікою виявляє наявність у них інституціональної кризи, проявом якої служить як стан економічних інститутів в цілому, так і фінансових інститутів зокрема. Для того, щоб в суспільстві стала можлива регулярна нормована діяльність, у тому числі і фінансово-економічна, людство винайшло й укоренило різноманітні інститути. Однак в Україні проблемам становлення ринкової інституціональної структури тривалий час не надавалось серйозної уваги. Реформатори вважали більш важливими завдання зі злому старої господарської системи, з витиснення з економіки застарілих фінансових структур. Як відзначає Р. Капелюшников, "соціальні системи, що переживають глибоку трансформацію, є деінституціоналізованими ніби за визначенням: їхній колишній інституціональний каркас уже зламаний, а новий ще не вибудований, тому що це завжди нелегкий і затяжний процес з негарантованими результатами" [1]. Відсутність на перших етапах реформ необхідних законів і правових норм, правової культури в суспільстві, низька ефективність виконавчої і судової влади зумовили такі негативні наслідки, як загальний спад виробництва, нестійкість фінансової системи, інфляцію, вивіз за кордон капіталу і дефіцитних ресурсів, відтік кваліфікованих кадрів, розвиток тіньового сектора економіки. Після досить тривалого періоду стало зрозуміло, що для ефективного функціонування ринку потрібні інституціональні рамки, про що зараз пише багато авторів [2,3,4]. Сучасний етап економічного розвитку України вимагає становлення нових правил і норм економічної, і в тому числі і фінансової поведінки, що і визначає актуальність аналізу проблем формування нової інституціональної структури фінансової системи країни.

Вивченню інституціональних факторів економічного розвитку присвячено багато робіт як закордонних, так і вітчизняних економістів. Видатними представниками сучасних інституціональних концепцій є А.Алчан, Дж. Б'юкенен, Г. Беккер, С.Бриттан, Г.Демсець, Р. Коуз, П.Козловські, У.Меклінг, Д. Норт, М.Олсон, Р.Познер, Г.Таллок, О.Уільямсон, Д.Ходжсон. Внесли істотний вклад у розвиток інституціональної теорії сучасні українські і російські вчені: А.Чухно, В.Геєць, Б. Кваснюк, А.Гош, Б.Пасхавер, О.Яременко, С.Архієреєв, Р.Капелюшников, Р.Нуреев, А.Олійник, А.Шаститко. У їхніх роботах аналізуються особливості формування інститутів у перехідних економіках, витрати інституціональних перетворень, викладені позиції з проблем становлення нової інституціональної структури. Але в цих

дослідженнях прийнято вважати, що інститути в західних країнах виникли еволюційно, природним шляхом, а в Україні вони формуються революційно, штучним шляхом, значною мірою на основі імпорту інститутів. З подібною позицією важко погодитися. Інститути на Заході, у тому числі і фінансові, також несуть у собі елемент штучності, оскільки їхньому розвитку в часі передували ідеальні нормативні моделі, що виникали у свідомості суб'єктів господарювання або управління у вигляді фінансових теорій або концепцій.

Мета даної статті – показати відмінності між фінансовими структурами, що формуються спонтанно, і фінансовими інститутами, що створюються усвідомлено, простежити взаємозв'язок між становленням фінансових інститутів і розвитком фінансових концепцій на постнекласичному етапі розвитку науки, а також проаналізувати особливості цього процесу в Україні.

Під *еволюційним* шляхом становлення фінансових інститутів розуміється залежність їхнього формування від траєкторії попереднього розвитку країни. Змінюється соціально-економічна ситуація, і в відповідності з нею поступово змінюються і інститути. Вважається, що сформований подібним чином інститут найбільшою мірою відповідає суспільству і культурі, що його породжують. Але виникає питання: а на основі якого механізму відбуваються еволюційні зміни у вже існуючих інститутах, під якими розуміються норми, правила, закони функціонування фінансових організацій? Очевидно, що суспільство повинне усвідомити необхідність таких змін і знайти механізми їх впровадження.

Під революційним шляхом генезису інститутів розуміється радикальна перебудова інституціональної системи на основі задуму активного суб'єкта. Однак і тут ефективність рішень господарчих суб'єктів залежить від їх здатності усвідомити об'єктивні фактори формування нового господарського механізму і знайти шляхи впровадження їх в практику.

Таким чином, в обох випадках необхідна ведуча роль активного суб'єкта, що усвідомлює необхідність змін і проводить ці зміни в життя. Це обумовлено рефлексивними здібностями індивідів, які здатні вивчати й оцінювати не тільки свою власну ситуацію, але і ситуацію суспільства в цілому. У філософській енциклопедії рефлексія визначається як "форма... діяльності суспільно розвинутої людини, спрямована на осмислення своїх власних дій" [5]. С.В. Попов трактує рефлексію як "реакцію суспільного утворення на дії інших" [6]. Таким чином, сучасні фінансові інститути функціонують як нерозривна єдність явищ економічної практики (об'єкт) і активних учасників (суб'єкт). Найчастіше на цю обставину вказує Дж. Сорос. " Економічні і суспільні події, на відміну від подій, що вивчаються фізиками і хіміками, включають мислячих учасників. Саме мислячі учасники можуть змінити правила економічної і суспільної системи просто в силу своїх уявлень про ці правила" [7]. Можна простежити пряму залежність еволюції фінансових інститутів від наукової рефлексії, і, насамперед, від пануючих у даний період фінансових теорій і концепцій. Більше того, здається, що становлення і розвиток системи фінансових інститутів є організаційними формами реалізації різних фінансових концепцій, що послідовно змінюються протягом розвитку економіки різних країн.

Можна заперечити, що банки, біржі, податки, бюджет, як і багато інших організаційних структур фінансової діяльності, були відомі ще задовго до появи фінансових теорій. Однак тільки в ХХ в. подібні фінансові структури, стали перетворюватися в фінансові інститути, що функціонують за свідомо встановленими нормами і правилами та забезпечують реалізацію ідеальних передумов фінансових теорій, які пройшли шлях від класичного знання до сучасних постнекласичних концепцій.

Принциповою умовою класичного наукового знання є припущення про те, що розумові операції і процедури можливі тільки щодо ідеальних об'єктів, виділених у рамках онтологічної картини відповідної науки як наукові абстракції. Так фінанси змогли виділитися

в область самостійного наукового знання тільки після того, як були сформовані власні онтологічні представлення про світ фінансів, і були виділені такі абстрактні категорії, як "податок", "фінансовий ресурс", "грошовий потік", "бюджет" тощо.

Висновки про існування науки, що вивчає "закони причинності фінансових явищ"[8], "закономірності становлення фінансових організацій" [9], могли виникнути тільки на етапі розвитку класичної науки, яка виходила з положення про об'єктивність ринкових законів і їхню незалежність від будь-якого свідомого регулювання з боку людей (держави). Але пізніше виявилось, що і суспільство і фінансові інститути піддаються цілеспрямованим змінам, а фінансові "закони" створюються штучно, телеологічним (цільовим) методом. "Теоретичні положення, розроблені економістами західних країн, є основою і фіскальної політики, і фінансового законодавства. Прагматичний підхід виявляється в розробці „... стабілізаційних програм зміцнення державних фінансів, ... визначенні найближчих цілей економічної і фінансової політики і стратегії на тривалий період" [10].

Таким чином, положення класичної науки про первинність об'єкта вивчення, його незмінність і незалежність від дослідника, про наявність жорстких причинно-наслідкових зв'язків у виникненні і розвитку явищ, навряд чи можуть бути застосовані до дослідження сучасних фінансових інститутів, і ще в меншій мірі до їх виникнення в перехідних системах. Положення класичної науки прив'язуються до ідеального об'єкта й утворюють особливу структуру наукового мислення – предмет науки, який відокремлює її від інших наук. Постнекласичний етап розвитку сучасної науки не тільки дозволяє зняти предметну обмеженість класичної науки, але і створює адекватну методологічну базу дослідження на принципах міждисциплінарності, нерозривності суб'єкта й об'єкта аналізу, зміни предмета (об'єкта) аналізу в часі, активної участі суб'єкта у формуванні об'єкта аналізу.

Очевидно, що в особі сучасних фінансових інститутів ми маємо предмет, якісно відмінний від предметів класичної науки. Жодна фінансова теорія сьогодні не описує незмінний в часі об'єкт, який функціонує за законами жорсткої причинності. Тому правильніше було б відносити сучасні наукові фінансові розробки до поняття "фінансові концепції". Як відомо концепція – це основна ідея або сукупність ідей, на яких повинна базуватися майбутня діяльність, і під які здійснюють подальші дослідження і одержують нові знання. Для того, щоб та чи інша фінансова концепція була практично реалізована, і створюються фінансові інститути, що стають дієвим інструментом в руках держави чи приватного інвестора (на рівні фірми), якщо вихідна концепція була правильною й ефективною. В історичному аспекті можна виявити взаємозв'язок між становленням і розвитком фінансових інститутів і певними етапами розвитку фінансових концепцій. Уже фінансова концепція Дж.М. Кейнса, як найважливіша складова його теорії, з'явилась в результаті осмислення необхідності проведення економічної політики, заснованої на свідомих фінансових механізмах втручання держави в хід економічних процесів. В якості головних інститутів регулювання ефективного сукупного попиту Кейнс розглядає бюджетну політику і податки. Принциповий підхід Кейнса до фінансових інститутів як до активного інструмента державної політики безпосередньо вплинули на їхній подальший розвиток.

Після другої світової війни склалися впливові фінансові школи, що проводили дослідження шляхів підвищення ефективності функціонування фінансових інститутів як норм і правил ведення державних фінансів і фінансових операцій. У США це були дослідження Р. Ліндхольма, О. Екстайна, У. Хеллера, а також роботи авторів підручників з державних фінансів У. Шульца і С. Харріса. У Великобританії – це були дослідження Р. Харріса (учня і біографа Дж. М. Кейнса), А. Ілерсик, А. Піккока, Дж. Вайсмана. В Франції були видані праці Ф. Перру, у Німеччині – Ф. Неймарка і В. Вітмана, у Японії – К. Емі і Х. Іто.

Фінансові теорії, створені на Заході, завжди приводили до відповідних змін процедури роботи фінансових інститутів. Якщо теорія "вбудованих стабілізаторів" виходила з використання податкових надходжень як автоматичного регулятора економічного циклу, те

це прямо означало, що повинні змінюватися практичні механізми інституту оподаткування. Якщо створювалася концепція "циклічного балансування бюджету", то вона фактично не могла працювати без зміни бюджетного процесу. Таким чином, фінансові концепції призначалися не для виявлення і пояснення "законів фінансових явищ", а для організації цілеспрямованих управлінських дій уряду. У 70-і роки ХХ ст. на зміну кейнсіанській теорії приходить *неокласична фінансова теорія*, представлена роботами Г. Стайна, А. Бернсе, М. Уендейбаума, М. Фрідмена – у США; Дж. Хау, А. Уолтерса, К. Джозефа – у Великобританії. В неокласичних фінансових концепціях: по-перше, доводилась необхідність загального зниження податкового навантаження за принципом: "залишіть податки в кишенях платників податків, вони ними розпорядяться краще, ніж держава"; по-друге, обумовлювалася необхідність повернення до принципу "здорових фінансів": бюджет повинен бути бездефіцитним, а державні позики – мінімальними; по-третє, вимагався перехід від екстенсивного до інтенсивного типу державних витрат у сферах науково-технічних досліджень, нових інноваційних розробок і інвестування в "людський капітал". По-четверте, відзначалося, що інструментом безпосереднього регулювання економіки повинна стати монетарна політика. Відповідно до нових фінансових концепцій відбувалися зміни в організації діяльності податкових, бюджетних і банківських інститутів.

Ще наочніший концептуальний характер фінансового знання виявляється тоді, коли мова йде про теорії керування фінансами фірм – фінансовий менеджмент. У цьому випадку взагалі навіть не передбачається, що фінансова наука "виявляє причинно-наслідкові зв'язки" чи "описує об'єктивні закони" фінансових явищ. Теорії фінансового менеджменту будуються під задалегідь передбачувану дію. Автори підручника "Фінансовий менеджмент" Ю. Бригхем і Л. Гапенські пишуть: "Часто теорії починаються з деякої ідеї про те, як повинні поводитися люди чи фірми, а потім уже розробляється формалізована теорія, конкретизуючи це поведження. Така теорія незмінно виявляється вірною лише при наявності визначеного набору вихідних умов... У тих випадках, коли теорія не відповідає практиці, потрібно модифікувати теорію, домагаючись її відповідності практиці, або ж відмовитися від неї на користь іншої, кращої теорії" [11].

Таким чином, сучасні фінансові концепції є ситуативними, пов'язаними зі станом економічної системи, взаємодією її елементів в даних умовах, і трактуються суто прагматично. Фінансові теорії перетворилися в "набір інструментів", які використовуються державою і фірмами в цілеспрямованих діях по зміні соціально-економічної ситуації і вирішенні конкретних проблем. Розходження між фінансовою наукою і фінансовою політикою остаточно стерлися: фінансова теорія придбала концептуальний характер, тобто стала розроблятися під конкретну економічну ситуацію і змінюватись всякий раз, коли ситуація вимагала інших способів дії. На перший план виходить не критерій істинності теорії, а її ефективність при вирішенні конкретної проблеми.

Якщо реалізація фінансових концепцій забезпечується тільки в рамках відповідних змін в фінансових інститутах, то, з іншого боку, зміна інституціональних структур з необхідністю припускає зміну фінансових концепцій. Предмет фінансової науки стає "двошаровим": він містить у собі як шар теоретичних конструкцій (концептуальних ідей), так і шар практичної реалізації в нормативно заданих процедурах діяльності фінансових інститутів.

Таким чином, формуванню ефективних фінансових інститутів в Україні повинен передувати глибокий науковий аналіз реалій української економіки та побудова адекватних фінансових концепцій. Відсутність онтологічної картини (моделі) фінансів не дозволяє створити фінансові інститути, які несуть в собі потенціал ринкових перетворень. З іншого боку, зміни в роботі фінансових інститутів з неминучістю спричиняють необхідність перегляду існуючих фінансових концепцій. Але вся складність полягає в тому, що в умовах трансформаційних систем, коли попередня форма організації фінансових відносин

зруйнована, а нова ще не створена, проблема дослідження способів інституціональної організації фінансових відносин стає дуже складною, оскільки предметний зв'язок "концепція-інститут" розвалюється. Жодна існуюча фінансова теорія поки що не може бути повністю застосована для керування фінансовими процесами перехідної системи. З іншого боку, оскільки фінансові інститути, що формуються, ще не укоренилися в суспільній свідомості і не придбали достатнього юридичного оформлення, для них неможливо виробити адекватний теоретичний фундамент.

Таким чином, процес становлення фінансових інститутів у перехідних системах носить суперечливий характер з погляду співвідношення "фінансові інститути – фінансові концепції". З однієї сторони, ми маємо теорії фінансів (насамперед західні), але не маємо дієвих організаційних і інституціональних механізмів для реалізації їх на практиці. З іншого боку, у перехідних системах спонтанно формуються такі форми фінансових інститутів (наприклад, тіньові фінансові схеми з участю державних структур), для пояснення яких не існує поки що ніяких фінансових теорій. Цей висновок знаходить підтвердження в роботах ряду економістів. Так, Р. Буайє пише: "Велике перетворення ... ставить безліч проблем, що не знаходять очевидного рішення в рамках наявних економічних теорій... Цей безпрецедентний історичний епізод приведе до того, що всі економічні теорії цілком перебудуються або остаточно утратять своє значення" [12].

Література:

1. Капелюшников Р. Где начало того конца? К вопросу об окончании переходного процесса в России // Вопросы экономики. – 2001. – №1. – С. 141.
2. Трансформація моделі економіки України / За ред. В.М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
3. Корнеев В.В. Институційні орієнтири ринкових перетворень // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 3. – С.82 – 90.
4. Дерябина М. Институциональные аспекты постсоциалистического переходного периода // Вопросы экономики. – 2001. – №. 2. – С.109.
5. Философская энциклопедия. Т. 4. –М.: Наука, 1967.– С.499.
6. Попов С.В. Методология организации общественных изменений // Кентавр. – 2001. - № 26. – С. 6.
7. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. –М.: ИНФРА-М, 1999.– С. 32.
8. Меньков Ф.А. Основные начала финансовой науки: Вып. 1. – М., 1924.– С. 4.
9. Буковецкий А.И. Введение в финансовую науку. –Ленинград, 1929.– С. 45.
10. Финансы капитализма: Учеб. / Под ред. Б. Г. Болдырева. –М.: Финансы и статистика, 1990.– С. 227.
11. Бригхем Ю., Гапенски Л. Финансовый менеджмент: Полный курс. в 2 тт.– СПб.: Экономическая школа, 2003.– Т. 2– С. 2.
12. Буайє Р. Теорія регуляції. –М.: ИНФРА-М., 1997.– С.31

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Архієреєвим С.І 17.03.04*

*Надійшла до редакції
04.03.04*